

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.221.51

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Микола Валентинович КРИЖАНОВСЬКИЙ,
аспірант
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. У результаті взятих Україною на себе зобов'язань щодо приведення положень національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення у розділі XIV-I Загальної частини КК України нормативно врегульовано раніше не відомі вітчизняній кримінальній юриспруденції інші, відмінні від заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб, примусові заходи кримінально-правового характеру щодо таких осіб. Їх реалізація зумовлює певну діяльність уповноваженого органу (суду), що полягає в ухваленні рішення про застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового характеру та закріплення його в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної особи. Тут слід звернути увагу на те, що, за справедливим зауваженням окремих фахівців із теорії права, державно-владне веління, яке є результатом рішення юридичної справи, може мати подвійну правову функцію: по-перше, його юридичне значення може полягати в юридичній констатації, тобто у визнанні

існування певних фактів, їх правомірності або неправомірності, в тому числі у визнанні або невизнанні того чи іншого права за цією особою або навпаки, в констатації у цій події факту правопорушення; по-друге, рішення юридичної справи може містити в собі нове юридичне обтяження – накладати покарання, встановлювати обов'язок вчинити певні дії в той чи інший строк, передати майно, сплатити суму боргу і т. ін., причому у другому випадку після винесення рішення потрібна додаткова діяльність компетентних органів, пов'язана з виконанням такого рішення – вироку або рішення суду, яким накладено конкретне стягнення чи обов'язок¹. Очевидно, що і застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб пов'язується не лише з ухваленням державно-владного веління, змістом якого є конкретне юридичне обтяження, але ще і безпосередньо з відповідною діяльністю компетентних органів щодо виконання такого веління. Дослідження примусових заходів кримінально-правового характеру в аспекті їх виконання як складової частини правозастосування у науковому середовищі ще не здійснювалися. У зв'язку з цим аналіз саме такої проблематики є цікавим не лише з теоретичної, але і з практичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині кримінального права дослідженню заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб присвячено праці В. К. Грищука, О. О. Дудорова, О. В. Козаченка, М. І. Панова, О. Ф. Пасеки, В. О. Тулякова, М. І. Хавронюка та багатьох інших науковців. Попри це, проблематика реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в аспекті їх безпосереднього виконання вказаними дослідниками не аналізувалася. Указана обставина й обумовлює цікавість цієї теми дослідження та її науково-практичне значення.

Мета статті полягає у здійсненні теоретико-прикладного аналізу реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в аспекті їх виконання і виробленні на цій підставі власних узагальнюючих висновків.

Виклад основного матеріалу. Виконання державно-владного веління, змістом якого є юридичне обтяження щодо юридичної особи, є невід'ємною складовою процесу застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Таке твердження повністю узгоджується не лише з усталеними загальнотеоретичними положеннями, але насамперед і з відповідними конституційними приписами. Так, Конституцією України декларовано, що судові рішення є обов'язковим для виконання. Держава забезпечує його виконання у визначеному законом порядку.

Що стосується власне виконання потенційно можливого державно-владного веління, визначеного у відповідному акті застосування примусових заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних

¹ Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Т. 8: Учебники и учебные пособия. М. : Статут, 2010. С. 374.

осіб, то зазначимо, що, на думку переважної більшості вітчизняних науковців, порядок, наприклад виконання ліквідації як основного заходу кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, унормовано багатьма правовими актами, зокрема ЦК України, ГК України, законами України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» і «Про банки і банківську діяльність». Процедура ліквідації може бути здійснена у добровільному порядку (за рішенням учасників у разі закінчення строків, на який її було створено, або досягнення мети; злиття з іншою особою з метою оптимізації роботи на ринку тощо) чи у примусовому порядку (припинення шляхом ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна)¹.

З огляду на вищевикладене, можна дійти попереднього висновку, згідно з яким порядок виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб сьогодні врегульовано переважно приписами цивільного або господарського законодавства України. Попри це, такі твердження ми схильні вважати сумнівними, оскільки положення вказаних законодавчих актів регулюють порядок здійснення цивільно-правової ліквідації, у тому числі у добровільному порядку, підставою для проведення якої не є вчинення злочину. Такий висновок можна зробити в результаті системного аналізу приписів, передбачених статтями 105, 110, 111 ЦК України, ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та окремих положень Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи², положення яких засвідчують, що юридична особа приватного і публічного права ліквідується на підставі будь-якого рішення суду, але не того, в якому ухвалюється владно-державне веління щодо застосування стосовно юридичної особи примусових заходів кримінально-правового характеру.

¹ Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. С. 156–158; Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 354; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 249; Гладун О. З. Відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів терористичної спрямованості від їх імені. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки* : зб. наук. праць. Львів : Растр-7, 2017. Вип. № 5. С. 116.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.02.2020); Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV : (в ред. від 21.12.2019) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#n505> (дата звернення: 10.02.2020); Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи : наказ Міністерства юстиції України від 09.02.2016 № 359/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16> (дата звернення: 10.02.2020).

Отже, фактично у цьому випадку підстава для порушення процедури реалізації кримінально-правової ліквідації, яка, до речі, може бути здійснена лише у примусовому порядку, підміняється підставами, що знаходять свій вияв у нормативних приписах, передбачених іншими галузями права (не кримінально-правового циклу). Ця обставина ставить під сумнів можливість їх використання без принаймні відповідного узгодження окремих положень чинного цивільного законодавства з положеннями кримінального і кримінально-виконавчого законодавства.

На цей аспект звертає увагу й О. В. Панченко, яка зазначає, що зі змісту статті 96⁹ КК України не зрозуміло, в якому порядку здійснюється ліквідація юридичної особи у разі застосування до неї цього заходу кримінально-правового характеру. Крім того, може виникнути ситуація, коли поряд із ліквідацією суд застосує такий додатковий вид заходу, як конфіскація майна юридичної особи. У цьому випадку все її майно стане власністю держави. Інакше кажучи, кредитори цієї юридичної особи «залишаться ні з чим». У зв'язку з цим, на думку дослідниці, Кабінету Міністрів України необхідно запровадити спеціальний порядок ліквідації юридичної особи у разі застосування до неї заходу кримінально-правового характеру – ліквідації. З огляду на це дослідниця пропонує КК України доповнити статтю 96⁹ абзацом другим у такій редакції: «Порядок ліквідації юридичної особи, щодо якої здійснювалося кримінальне провадження, визначається Кабінетом Міністрів України»¹. З. А. Загинеї вважає, що у цьому випадку доцільно у тексті статті 96⁹ КК України вказати, що ліквідація застосовується щодо юридичної особи у порядку, визначеному ЦК України². Така вказівка, до речі, раніше вже була регламентована законом, хоча чомусь згодом законодавець від неї відмовився.

Але тут, на наш погляд, постають такі запитання: «Чому Кабінетом Міністрів України або Верховною Радою України має визначатися порядок здійснення лише ліквідації юридичної особи? Як бути із практичною реалізацією штрафу і конфіскації майна? Чи має такий порядок визначатися також Кабінетом Міністрів України або ухвалюватись Верховною Радою України саме у КК України чи ні?»

О. Ф. Пасека із цього приводу зазначає, що виконання іншого примусового заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи (конфіскації майна) здійснюється відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження»³. Однак зі змісту окремих положень цього закону (ст. 62)⁴ та статей 48 і 49 Кримінально-виконавчого кодексу

¹ Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. С. 156–158.

² Загинеї З. А. Основні недоліки нормотворчої техніки інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 73.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 247–248.

⁴ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n598>(дата звернення: 10.02.2020).

України (далі – КВК України)¹ можна дійти висновку, що вказаними нормативними приписами врегульовано порядок виконання конфіскації майна як виду покарання, а не як виду примусового заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи. У зв'язку з цим вважаємо, що дослідник підміняє матеріально-правову підставу застосування й виконання цього іншого заходу кримінально-правового характеру матеріально-правовою підставою покарання у вигляді конфіскації майна, що навряд чи є допустимим.

Отже, очевидно, що порядок реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру необхідно врегулювати на законодавчому рівні. Більш того, ми схильні вважати, що такий порядок у своєму загальному вигляді має передбачатись кримінально-виконавчим законодавством України, принаймні останнє має містити підґрунтя для його можливої реалізації на підставі приписів інших нормативно-правових актів. Інакше кажучи, положення кримінально-виконавчого законодавства України мають установлювати основу для практичного виконання не лише каральних заходів кримінально-правового характеру (покарання фізичних осіб), але й альтернативних їм некаральних заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й тих примусових основних і додаткових заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб.

Опрацювання положень чинного кримінально-виконавчого законодавства України дозволяє дійти висновку, що воно сьогодні не відповідає сучасним трендам кримінально-правової політики. Не викликає заперечення той факт, що забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ від потенційно можливих кримінальних загроз сьогодні вже не розглядається з позиції виключного пріоритету різного за своєю суворістю покарання – як пов'язаного з ізоляцією від суспільства, так і навпаки, не пов'язаного з нею. Виконати завдання, що стоять перед кримінальним законодавством, можна і завдяки застосуванню альтернативних покаранню інших заходів кримінально-правового характеру, на що дедалі частіше звертає увагу переважна більшість вітчизняних науковців. З огляду на це очевидно, що окремим напрямом кримінально-виконавчої політики має стати політика у сфері виконання таких інших заходів кримінально-правового характеру, і не лише тих, що знаходять свою реалізацію в межах кримінальної відповідальності, але й тих, що реалізуються поза її межами. Ідеться про обмежувальні заходи, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи медичного й виховного характеру тощо.

Зауважимо, що окремі зарубіжні науковці дедалі частіше звертають увагу на необхідність розширення предмету кримінально-виконавчого права. Так, Ю. О. Головастова пропонує включати в предмет кримінально-виконавчого права постпенітенціарні відносини, причому не лише ті, що

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.02.2020).

виникають у результаті заміни кримінального покарання у вигляді позбавлення волі на інші заходи кримінально-правового характеру. Дослідниця пропонує в межах кримінально-виконавчого законодавства врегулювати процедуру виконання заходів кримінально-правового характеру, які не є формами реалізації кримінальної відповідальності. Крім того, підкреслюється, що постпенітенціарні відносини, будучи різновидом кримінально-виконавчих відносин, мають дещо відмінну від типових кримінально-виконавчих відносин модифіковану природу, оскільки акцент робиться не на каральному, а на контролюючому моменті з боку установ та органів, які виконують розглянуті заходи щодо засуджених, або на заохочувальному моменті. Загалом робиться загальний висновок про те, що сьогодні існують усі передумови для формування в майбутньому постпенітенціарного права: загальні положення про виконання інших заходів кримінально-правового характеру, диференційовані інститути виконання інших заходів кримінально-правового характеру, які є формами реалізації кримінальної відповідальності, застосування до засуджених заходів виправно-попереджувального впливу тощо¹. На перспективі розширення предмета кримінально-виконавчого права за рахунок включення до нього суспільних відносин, що виникають із приводу виконання не лише покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, що є формою кримінальної відповідальності, але й тих інших заходів кримінально-правового характеру, що не є формою такої відповідальності, звертає увагу і В. Є. Южанін².

Додатково до вищевикладеного, зазначимо, що нормативні приписи статей 533–535 Кримінального процесуального кодексу України³ (далі – КПК України) стосуються виконання не лише каральних, але й альтернативних їм некаральних заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й тих, що регламентуються розділом XIV-I Загальної частини КК України. У зв'язку з цим указаним положенням чинного КПК України і розділу XIV-I Загальної частини КК України мають кореспондувати відповідні положення кримінально-виконавчого законодавства України щодо врегулювання порядку й умов виконання інших заходів кримінально-правового характеру, серед іншого й тих, що знову ж таки регламентуються розділом XIV-I Загальної частини КК України, з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень уповноваженими особами юридичних осіб. Тут якраз і йдеться про примусові заходи кримінально-

¹ Головастова Ю. А. К вопросу об исполнении иных мер уголовно-правового характера. *Уголовно-исполнительное право*. 2018. Т. 14 (1–4). № 2. С. 130. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/k-voprosu-ob-ispolnenii-in-h-mer-ugolovno-pravovogo-haraktera.pdf> (дата звернення: 12.02.2020).

² Южанин В. Е. Перспективы расширения предмета уголовно-исполнительного права. *Науки криминального цикла*. 2019. № 10 (155). С. 114. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/perspektiv-rasshireniya-predmeta-otrasli-ugolovno-ispolnitelnogo-prava.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.02.2020).

правового характеру щодо юридичних осіб.

Показовим у цьому аспекті є досвід законодавчого регулювання порядку виконання інших заходів кримінально-правового характеру у Республіці Білорусь¹ і Молдові². Отже, робимо висновок, що в КВК України слід передбачити окремий розділ, у якому закріплювалися б порядок та умови виконання примусових основних і додаткових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, передбачених розділом XIV-I Загальної частини КК України.

Висновки. Реалізація примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб являє собою діяльність уповноваженого органу (суду), що полягає в ухваленні державно-владного веління щодо застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового характеру та закріплення його в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної особи. При цьому застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, будучи однією з форм реалізації нормативних приписів, у яких знаходять свій безпосередній вияв такі заходи впливу, пов'язується не лише власне з ухваленням державно-владного веління, змістом якого є конкретне юридичне обтяження щодо юридичної особи, але і з відповідною діяльністю компетентних органів щодо виконання такого веління. Отже, обвинувальний вирок, у якому ухвалено рішення про застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, є обов'язковим для виконання. Водночас порядок та умови його виконання на законодавчому рівні або не визначено взагалі, або визначено таким чином, що це створює колізію між відповідними нормативними приписами.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2020

Андрей Николаевич ЯЩЕНКО,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Николай Валентинович КРИЖАНОВСКИЙ,

аспирант

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА В ОТНОШЕНИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

Рассмотрен теоретико-прикладной анализ реализации принудительных мер уголовно-правового характера в отношении

¹ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь : Закон от 11.01.2000 № 365-3 // Уголовные кодексы = Kodeksy-by.com : сайт. URL: https://kodeksy-by.com/ui_kodeks_rb.htm (дата звернення: 10.02.2020).

² Исполнительный кодекс Республики Молдова : Закон от 24.12.2004 № 443-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.11.2018 г.) // Континент : офіц. сайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30395643#pos=81;-141 (дата звернення: 10.02.2020).

юридических лиц в аспекте их исполнения, и на этой основе сделаны собственные обобщающие выводы. Отмечено, что обвинительный приговор, в котором принято решение о применении принудительных мер уголовно-правового характера касательно юридических лиц, является обязательным к исполнению. В то же время порядок и условия его исполнения на законодательном уровне или не определены вообще, или определены таким образом, что это создает коллизию между соответствующими нормативными предписаниями.

Ключевые слова: *юридическое лицо, применение мер, меры уголовно-правового характера в отношении юридических лиц.*

Andrei M. YASHCHENKO,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Nikolai KRIZHANOVSKY,

Post-graduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF CRIMINAL AND LEGAL CHARACTER AGAINST LEGAL ENTITIES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article is focused on theoretical and applied analysis of the implementation of coercive measures of criminal and legal nature against legal entities in terms of their implementation and the development of own general conclusions, on this basis. It is noted that the sentence, which contains a decision on the application of coercive measures of criminal and legal nature against legal entities is mandatory for execution. At the same time, the procedure and conditions for its implementation at the legislative level are either not defined at all, or defined in such a way that creates a conflict between the relevant normative regulations.

Key words: *a legal entity, application of measures, measures of criminal and legal nature in relation to legal entities.*